

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12(075.8)

Д.В. Андрєєв

РОЛЬ ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Доводиться доцільність використання етносоціокультурних чинників правосвідомості у забезпеченні дієвості соціально-правової комунікації між владою та суспільством. Особлива увага в роботі приділяється феномену етнічності, як об'єднаній спільності людей, що усвідомлюють свою визначну участь у процесах державотворення.

Ключові слова: *етнос, принцип етнічності, етносоціокультурні чинники, етнічні почуття, національна правосвідомість, соціально-правова комунікація, процеси державотворення.*

Постановка проблеми. Останнім часом досить інтенсивно з'ясовується роль національних чинників у розвитку інститутів громадянського суспільства, їх залучення до механізмів державного будівництва з метою забезпечення партнерських стосунків влади та суспільства.

Характерною рисою цих досліджень є плюралізм ідеологічних засад та методологічних підходів до осмислення місця у цьому процесі феномена національної свідомості. В зв'язку з цим постає нагальна потреба у виробленні дієвих механізмів функціонування соціально-правової комунікації, які б забезпечили плідну співпрацю владних інститутів та громадськості.

Стан дослідження. Науковий розгляд питань розвитку механізмів соціально-правової комунікації, ролі етнічних чинників у формуванні національної правосвідомості відбувається вже упродовж тривалого часу. Плідними в цьому напрямку є роботи П. Баранова, С. Бублика, Л. Буєвої, Й. Васьковича, В. Вовк, В. Грищука, О. Данильяна, В. Жмира, С. Максимова, В. Моїсеєва, О. Манохи, О. Мироненка, М. Панова, П. Рабіновича, О. Ратінова, Ю. Римаренка, Б. Тищика, А. Токарської, І. Усенка, В. Чеховича, М. Цимбалюка, М. Юрія, Л. Явича.

В той же час, **мета і завдання** статті полягають у тому, що незважаючи на розмаїття концептуальних підходів щодо визначення ролі правосвідомості в системі соціально-правових взаємовідносин, сьогодні залишається недостатнім філософське узагальнення і осмислення значення правосвідомості в сучасних розробках нової моделі українського суспільства, головною рисою якого повинна стати дієва комунікація громадськості та влади.

Виклад основних положень. Типологізація принципів правосвідомості в сучасній науковій літературі представлена досить широким спектром, але, на нашу думку, при її дослідженні найдоцільніше застосувати етнічний принцип. Ще Б. Кістяківський вказував на те, що «немає єдиних, одних і тих же ідей свободи особистості, правового устрою, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів, як немає капіталізму чи іншої господарської або суспільної організації, однакової для всіх країн. Усі правові ідеї в свідомості кожного окремого народу одержують своєрідне забарвлення і свій власний відтінок» [5, с. 113].

Виходячи з принципу етнічності, серед загальновідомих методів аналізу правосвідомості варто застосувати підхід, який логічно визначити як «етносоціокультурний», оскільки він акцентує увагу на необхідності комплексного урахування етнічних, соціальних та культурологічних складових чинників правосвідомості. Його основою є положення про те, що одним із головних суб'єктів історичного розвитку соціуму є етнічні спільноти, які складаються з окремих осіб і соціальних груп. Власне подібний підхід є надзвичайно корисним для посттоталітарних держав, де існує та дедалі поглиблюється і соціальне, і етнічне розмежування.

Етносоціокультурний підхід має значні переваги перед широко відомим вітчизняній науці соціологічним підходом, який ґрунтується на абсолютизації класового й нехтуванні етнічним, та поширеним на Заході етнологічним підходом, що абсолютизує етнічне й ігнорує соціальну диференціацію.

Незаперечним є той факт, що кожний етнос сам по собі унікальний, але в той же час він має і певні особливості правового регулювання суспільних відносин. Відповідно й правосвідомість кожного етносу самобутня та неповторна.

Загальновідомо, що основні соціально-економічні, особистісні, культурні, фізичні і політичні правовідносини у суспільстві регулює право. У західних країнах декларується, що воно має загально-

обов'язковий характер, гарантує кожній людині невід'ємні права і визначає її обов'язки. Всі соціальні групи та владні структури змушені існувати і досягати своєї мети в рамках закону.

У східних, постсоціалістичних країнах в основу соціальної регуляції протягом багатьох років була покладена ідеолого-ієрархічна система, тобто застосовувалася система, при якій право обслуговувало владу. В цьому випадку влада усвідомлюється як необхідна потреба, або втілена воля. Правотворчість спрямовувалася лише зверху донизу, а джерело права – влада – знаходилася поза і над правом та не підлягала моральній оцінці. Так у свій час формувалася й вітчизняна суспільно-правова свідомість.

За сотні років український етнос привчався до того, що порядок у державі підтримується всілякими силовими засобами, тому в соціумі виробилася політико-генетична звичка підкорення силі й страху.

«Від Яна Казимира до Й. Сталіна і Л. Брежнєва ніхто не намагався додержуватись вимог законодавства. Більше того, насаджувалися авторитарні методи керівництва, що супроводжувалися обмеженням демократії і грубим порушенням прав громадян, – зазначає в своїй роботі «Етногенез та менталітет українського народу», виданій у Чернівцях в 1997 році М.Ф. Юрій. – «Зневажалися ідеї захисту честі і гідності особи, незалежність судів, презумпція невинуватості та інші правові цінності. Все це завдало і завдає великої шкоди суспільству і призводить до падіння престижу закону, уседозволеності, масового зростання злочинності» [9, с. 12–54].

Крім того, трагедія нинішньої України полягає і в тому, що в силу історичних обставин вона досить тривалий час перебувала у сфері впливу двох культур: західної і східної, які накладались одна на одну, тобто правосвідомість українського народу має і регіональний характер.

Таким чином, перебуваючи у складі двох імперій з різними культурами, український народ опинився в досить складному становищі – його культурне ядро розщепилось також на дві підкультури: східну і західну.

Зрозуміло, що відмінності між українцями Наддніпрянської України і Галичини існують не лише у мові, психології та церковних конфесіях, а й у рівні правосвідомості. Особливості рівнів правосвідомості населення Західної та Східної України, що формувались протягом багатьох століть, безперечно, впливають і впливатимуть на процес державного будівництва у цих регіонах.

Водночас слід зауважити, що принципи християнської та загальнолюдської моралі українського народу завдяки глибоко вкоріненим традиціям, звичаям збережені навіть на рівні підсвідомості. Це дає змогу зробити оптимістичний прогноз: правосвідомість українців у Східній та Західній Україні досить близька, і нині певною мірою відбувається нівелювання цих відмінностей. Сучасні процеси державотворення провокують до активізації свідомість українців, та відповідно зростає розуміння громадою свого визначного місця у розбудові країни [6, с. 94–112].

У цьому контексті особливе значення мають комунікаційні механізми, які повинні посилити роль громадянських інститутів, насамперед у подоланні низького рівня правових знань широких верств населення. Вихід з цього вбачається у виробленні дієвих механізмів формування національної правосвідомості, а також цілеспрямованій систематичній правовиховній роботі.

На жаль, певній частині громадян України не вистачає відчуття своєї національної самостійності й відповідальності, вони не мають реального уявлення про особистісну можливість реально впливати на діяльність влади, а відповідно розвиток своєї держави.

Таким чином, відбувається процес, коли соціально-правова комунікація влади і суспільства не здійснюється саме завдяки неготовності індивіда сприймати трансльовану з боку влади правову інформацію. Чи винен в цьому громадянин? Ні в якому разі. Якщо влада хоче бути почутою, вона повинна зробити все, щоб зазначена комунікація відбувалася безперервно. На виконання цього завдання їй повинні бути мобілізовані всі можливості владних повноважень.

Одним з напрямків держави щодо налагодження суспільно-правової комунікації, на думку автора, слід сконцентрувати на подоланні низького рівня національної самоповаги, відродженні та формуванні національної правосвідомості нації.

Слід наголосити, що у цьому складному і досить чутливому процесі повинні бути враховані **етносоціокультурні чинники, а саме: етнічне самоусвідомлення, самоповага, релігійні погляди, традиції, смаки, ідеї, міфологічні уявлення** тощо. Здається, цей напрямок є досить перспективним, тому що людина підсвідомо позитивно сприймає інформацію, яка стосується, власне, присутніх лише їй індивідуальних рис.

«Людина етнічна» сидить в кожному з нас, – стверджує А. Гелен в роботі «Людина. Її природа і місце в світі», – і має право на

особливу, лише їй адекватну, форму самоусвідомлення та суспільно-політичну свідомість» [3, с. 23]. Інша справа – на яких рівнях політико-психолого-культурологічної якості існує ця форма свідомості людей та народів.

Важливою є переакцентація в логіці співвідношення форм національної свідомості, з одного боку, та культури, світогляду і практики, з іншого. Суб'єктивне усвідомлення завжди має передувати практичній діяльності людини. Більшість політолого-етнічних ідей відображає цю закономірність ідей, а її порушення завжди призводить до історичних збочень в етнополітичних стосунках.

У той же час національна свідомість виступає синтезом певних уявлень, думок та ідей, що викарбовуються в їхній культурі. Свідомість є також здібністю людини аналізувати мотиви своєї поведінки, характер переслідуваних інтересів, умови реалізації своїх потреб та завдань. Тому, як видається, етнічна свідомість – є висхідною призмою етнодержавознавства та етнополітичної ідеї, які в свою чергу визначають принципи розбудови суверенної правової держави та сприятимуть активному залученню суспільства до цього процесу [4, с. 214–216].

Основою, стрижнем етнополітичної ідеї, без сумніву, слід вважати етноси, оскільки вони є найбільш давніми, природними та стабільнішими спільнотами, тими, з багатьох груп яких складається людство. Етноси є також найдавнішою, стабільною силою, яка безпосередньо впливає на історичний розвиток суспільства.

При з'ясуванні механізму дії етносоціокультурних чинників суспільно-правової комунікації доречно детальніше зупинитися на феномені етнічності.

У новітній науковій і довідковій літературі є чимало спроб визначити сутність цього терміна. Згідно з всесвітньовідомим «Словником американської спадщини англійської мови»: «Етнічне – 1) те, що стосується соціальної групи всередині культурної та соціальної системи, яка домагається або має спеціальний статус на підставі складних, часто варіативних рис з релігійними, мовними, спадковими або фізичними особливостями; 2) в більш широкому розумінні – особливість релігійної, расової або культурної групи» [7, с. 118].

Таким чином, західна етнологія вважає етнос феноменом, що поширюється передусім на специфіку самого буття та формує особливості спільноти.

Значна частина вчених – прихильників примату етнічності в розвитку суспільства, розглядають її як специфічний вияв, форму або тип

ідеології. Початок такому підходові поклав відомий американський соціолог Даніель Белл.

Ще на рубежі 50–60 років у своїй роботі «Кінець ідеології» він, стверджуючи про занепад всіх ідеологій, і особливо комуністичної, передбачав, що їм на зміну прийде етнічність [1, с. 18–23]. Сьогодні це досить поширена на Заході точка зору.

Розробки сучасних концепцій етнічності у широкому і вузькому розуміннях є досить ефективним і конструктивним підходом. Він дає можливість більш глибоко і цілеспрямовано вивчати як самі етнічні спільноти, так і варіанти можливих впливів на їх специфічні риси і особливості.

Розглянувши думки провідних вчених-«етністів», істориків та філософів, спробуємо сформулювати основні характеристики етносу – визначного носія правової свідомості нації:

- етноси є найдавнішими природними людськими спільнотами, котрі виникли задовго до появи класів і держав;

- етноси є індивідуальним, унікальним, неповторним феноменом. Вони відрізняються один від одного не лише за своєю формою, а й за своїм змістом, сутністю і характером;

- етнос сам по собі не суто соціальний і не суто біологічний;

- найпоширенішими ознаками етносу є спільне походження, мова, культура, територія, історія, релігія, традиції, спосіб життя тощо.

При цьому для визначення етносу досить однієї-двох ознак. Слід зазначити, що: спільне походження може бути як реальним, так і міфічним; територія має значення для етносу, головним чином, в період його формування; протягом історії етноси розвивалися в декількох формах, головними з яких є: рід – плем'я – народ – нація.

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо таке визначення етносу: *Етнос – є позачасовою, позатериторіальною, позадержавною спільнотою людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнічностім (назвою).*

Таким чином, можна стверджувати: український етнос складається з осіб українського походження або тих, хто вважає себе українцем, причому всі вони однаково усвідомлюють свою визначну участь у процесах державотворення.

Крім етнічного самоусвідомлення, самоповаги, релігійних поглядів, традицій, смаків, ідей, міфологічних уявлень, розглядаючи етносоціокультурні чинники правосвідомості, на думку автора, неможливо

залишити поза увагою одну з особливих складових формування правосвідомості – етнічні почуття.

Їх унікальність насамперед полягає в тому, що етнічні почуття, – як визначає С. А. Бублик, – «є особливим видом емоційних переживань, пов'язаних з ідеями та уявленнями про свою націю» [4, с. 295] і виступають як сплав історичної, екологічної, моральної, культурної та правової свідомості окремої особи та цілих народів.

Етнічні почуття розрізняють передусім за об'єктом їх спрямованості. Людям властиво пишатися досягненнями та історичним минулим свого народу чи його окремих представників. В той же час почуття належності суб'єкта до тієї чи іншої спільноти дає про себе знати і в зв'язку з невдачами, недоліками в розвитку свого народу. В одному випадку може виникати задоволення і навіть гордість за свій народ, в іншому – навпаки, виникає співчуття, жаль, невдоволення та ін. Але в обох випадках ці почуття спрямовані на один і той же об'єкт – свою етнічну спільноту, своє соціальне та екологічне середовище.

При цьому стійкість цих почуттів багато в чому залежить від психологічних установок, які запозичуються від попередніх поколінь як соціальна спадковість. Інтенсивність етнічних почуттів також залежить від реальних життєвих ситуацій, інформації, яку отримує суб'єкт ззовні.

На сучасному етапі, справедливо зазначається у вітчизняній літературі, українська національна правосвідомість повинна стати основним фундатором нового демократичного суспільства. І коли йдеться про те, які магістральні напрями залучення суспільства до процесів державотворення, розуміння ролі правосвідомості має бути максимально сконкретизованою. Тому основним завданням вчених, політиків, громадських діячів на сьогодні є органічне поєднання формування національної правосвідомості з проблемами правового будівництва української держави.

Крім того, на основі плюралізму існуючих думок необхідно розробити відповідний об'єднувальний механізм розвитку українського суспільства [2, с. 110–112].

На нашу думку, таким механізмом й повинна стати соціально-правова комунікація, яка забезпечить діалог влади та суспільства на основі забезпечення взаємних національних інтересів.

З цієї точки зору домінуючим та багатовекторним напрямом сучасного суспільствознавчого пошуку мають стати наукова соціально-філософська розробка теорії національної правосвідомості. При цьому

вихідним могло б стати положення про те, що нова історія національної правосвідомості повинна взяти все краще від вже існуючих теорій, і синтезувавши їх, виробити свою, й надалі, на її основі слід з'ясовувати проблеми оформлення філософії національної правосвідомості [8, с. 139–140].

Висновки. Механізм створення дієвої комунікації між владою та суспільством неможливий без урахування національних інтересів. Правосвідомість, завдяки своїй унікальності виступає складовою соціально-правовою комунікації. Своєю чергою, національна правосвідомість – багаторівневе утворення, системоутворювальною ознакою якого є самоправосвідомість суб'єкта, що наочно розкривається при виділенні її різних типів.

-
1. Бел Деніел. Кінець ідеології / Деніел Бел. – Львів, 1986. – 18–23 с.
 2. Васькович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу / Й. Васькович // Право України. – 1998. – № 6. – С. 110–112.
 3. Гелен А. Людина. Її природа і місце в світі / А. Гелен. – К., 1993. – С. 23.
 4. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії // АН України; Ін-т держави і права та ін.; ред. кол.: Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас (відп. ред.) та ін. – К., 1993. – 807 с.
 5. Кистяковский Б.А. Идея равенства с социологической точки зрения / Б.А. Кистяковский // Мир Божий. – 1900. – № 4. – С. 113.
 6. Лисак-Руданський І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисак-Руданський // Історія філософії України. Хрестоматія: навчальний посібник [М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін.]. – К.: Либідь, 1993. – 560 с.
 7. Словник американської спадщини англійської мови / перек. з англ. – Львів, 1993. – 230 с.
 8. Турло І.І. Формування нової парадигми правосвідомості як необхідного фактора розбудови демократичної правової держави в Україні / І.І. Турло. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 139–140.
 9. Юрій М.Ф. Етногенез та менталітет українського народу / М.Ф. Юрій. – Чернівці, 1997. – С. 12–54.

Андреев Д.В. Роль этносоциокультурных факторов правосознания в структуре социально-правовой коммуникации.

Доводится целесообразность использования этносоциокультурных факторов в обеспечении действенности социально-правовой коммуникации между властью и обществом. Особое внимание в работе уделяется феномену этничности, как общности людей, осознающих свою значащую роль в процессах государственного строительства.

Ключевые слова: *этнос, принцип этничности, этносоциокультурные факторы, этнические чувства, национальное правосознание, социально-правовая коммуникация, процессы государственного строительства.*

Andreyev D.V. The role of the ethnosociocultural factors of the legal consciousness in the social and legal communications structure.

The article deals with the expedience of the ethnosociocultural factors use in the ensuring the efficiency of the social and legal communication between the authorities and society. Special attention is paid to the phenomenon of ethnicity, as a community of people who are aware their meaningful role in nation-building.

Key words: *ethnos, ethnicity principle, ethnosociocultural factors, ethnic feelings, national legal consciousness, social and legal communications, state-building processes.*

Стаття надійшла 1 квітня 2013 р.

УДК 340.12

**О.М. Балинська,
А.Ф. Бортняк**

ПСИХОСЕМІОТИКА У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Окреслено стан дослідження науки психосеміотики, її основні завдання та місце у системі юридичних наук, а також висвітлено значення правового знаку для формування правової свідомості та правової поведінки особи.

Ключові слова: *ейдетична пам'ять, правова інформація, правосвідомість, правова поведінка, психосеміотика, правовий знак, код.*

Постановка проблеми. Психосеміотика є відносно новою та маловивченою наукою, яка формується на межі взаємодії психології, семіотики, соціології та багатьох інших наук. Основне завдання цієї науки – вивчення знаку як інструменту спілкування та індикатора особистості. Якщо семіотика є наукою про знаки та займається вивченням знаку як носія інформації, то психосеміотика займається вивченням закономірностей і особливостей сприймання та переробки інформації окремою особою, функціонування знакової інформації в діяльності та комунікації, вивченням виникнення, передачі та розуміння знакової інформації.